

Волинець К. І.,

завідувач кафедри початкової освіти та методик природничо-математичних дисциплін
Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТІ

У статті розкрито деякі аспекти формування ціннісних орієнтацій майбутнього педагога в умовах неперервності педагогічної освіти в університеті, здійснено аналіз підходів до вирішення цієї проблеми, висвітлені основні поняття проблеми.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації майбутнього педагога, духовні цінності, професійна підготовка, неперервність педагогічної освіти, університет.

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни в нашій країні глибоко зачепили духовну сферу людини: особливої гостроти набула проблема вибору цінностей. У сучасних умовах відбувається суперечливий процес переоцінки і переосмислення ціннісних орієнтирів, руйнування колишніх пріоритетів в усіх сферах суспільного життя. «Поява багатьох проблем, з якими сьогодні не завжди може впоратися людство, свідчить про таку особливість сучасності, як неможливість сформувати новий тип світогляду, адекватний реаліям, у рамках традиційної системи освіти та виховання» [5, 142].

Саме тому одним із важливих завдань сьогодення є підготовка до професійної діяльності педагога, який би був носієм духовних цінностей, своєю педагогічною діяльністю здійснював духовне відтворення та розвиток людини і суспільства [7, 70]. Розв'язання цього завдання вимагає нової орієнтації цілей, мети, змісту, методики викладання, оцінки знань, спрямованих на забезпечення єдності особистісного і професійного розвитку вчителя, зростання його духовності, цінності свідомості і самосвідомості.

Педагог повинен вміти творити і визначати образ людини, допомогати їй у подоланні ціннісного вакууму, створювати додаткові можливості для ефективного розвитку творчої особистості, зорієнтовувати на вищі людські цінності: Істину, Добро, Красу. Від спрямованої освіти, ціннісної основи, закладеної вчителем у шкільному віці, залежить, як в подальшому буде формуватись і розвиватись особистість людини, характер і світогляд наступних поколінь людей.

Проблематиці цінностей присвячені як філософсько-соціологічні дослідження (С. Ф. Анісімов, А. Г. Здравомислов, В. І. Сагатовський, В. П. Тугарінов, Л. П. Фоміна, М. І. Бобнева, О. І. Зотова, В. Л. Осовський, Ю. Пісьмак, П. І. Смірнов, В. А. Ядов та ін.), так і психолого-педагогічні (Б. Г. Ананьєв, Г. Е. Залеський, А. Н. Леонтьєв, В. Н. Мясіщев, С. Л. Рубінштейн; Н. В. Іванова, А. В. Кирьякова, Е. А. Несимова, Е. Н. Шиянов, Г. І. Щукіна та ін.). У цих роботах розглядаються різні аспекти проблеми ціннісних орієнтацій, обґрунтовується теза про те, що саме ціннісні орієнтації складають ядро особистості і характеризують рівень її розвитку в цілому.

Основи сучасного підходу до формування ціннісних орієнтацій у майбутніх учителів представлені в роботах Н. А. Асташової, В. Д. Єрмоленка, Л. Л. Хоружої, Є. А. Несимової, Є. А. Подільської, Є. В. Поленькіної, Л. В. Трубайчук, Є. А. Хачикян, А. Д. Шестакової та ін.

Звернення на сучасному етапі до психолого-педагогічної проблеми формування педагогічної культури педагога, його ціннісних орієнтацій та виділення цієї проблеми як важливого напрямку сучасної наукової думки є результатом усвідомлення важливості значення проблеми формування цінностей для розвитку України в умовах становлення її державності; необхідності віднайти чіткі методологічні підстави для формування нової духовності народу, гуманістичних засад образу України у ХХІ ст.

Мета статті — розкрити деякі аспекти формування ціннісних орієнтацій майбутнього педагога в умовах неперервності педагогічної освіти в університеті.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в усьому світі відбувається зміна підходів до освіти, що пов'язана з переорієнтацією на розвиток людини, її особистісних та культурних якостей. Посилення уваги до кожного індивіда зумовлюється зростанням значущості людського чинника в суспільному розвитку, відповідальності кожного за розвиток цивілізації, розуміння ваги гуманітарної сфери в житті суспільства [5, 124].

Ось чому актуальним стає висунення на передній план таких підходів до підготовки вчителя, згідно з якими педагогічна освіта повинна не тільки забезпечити засвоєння професійних знань і умінь, але й розвинути його ціннісну свідомість. У підготовці майбутнього педагога особливу увагу слід зосередити на формуванні ціннісного відношення до світу як основного напрямку в освіті.

У філософському словнику соціальних термінів зазначається, що «цінність — духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, суспільні ідеали та ін. і виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерела смислоутворюючої основи людського діяння. В основі ціннісного ставлення людини до світу лежить значущість. Цінність включає життєзначущі предмети, природні утворення й продукти людської діяльності, матеріальні і духовні цінності — надбання культур, розвитку людства» [8, 651].

Цінність — це те, «до чого треба прагнути, споглядати, ставитися з повагою, визнанням, шануванням» [9, 507]. Вона є особливим типом світоглядної орієнтації людини, уявленнями, які склалися в тій чи іншій культурі про ідеал, моральність, добро, красу. Будь-які події та явища в природі, суспільстві, житті індивіда сприймаються ним не лише за допомогою науково обґрунтованих теорій, але й пропускаються через призму власного ставлення до них [2, 256].

«Ціннісна орієнтація — особливий компонент духовного світу, що є наслідком вільного обрання ціннісних переваг» [8, 650–651]. І на відміну від цінностей є відносно стійкою системою «спрямованості інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність у наданні переваги певним цінностям у різних життєвих ситуаціях, спосіб розрізнення особистісних явищ і об'єктів за рівнем їхньої значущості для людини» [1, 991].

Всі видатні системи минулого і сучасного містять як компонент розділ про мету та цінності людського життя. Учень Сократа Аристип учив, що «краща доля не в тому, щоб утримуватися від насолод, а в тому, щоб панувати над ними, не підкоряючись їм». К. Д. Ушинський характер взаємин учителя з вихованцем визначав категоріями етики, добра, справедливості, співпереживання тощо. Його педагогіку названо мистецтвом, вона базується на ціннісній основі наукових знань. П. П. Блонський, А. С. Макаренко, С. Т. Шацький, К. Д. Ушинський у центр науково-виховної роботи ставили особистість дитини, її цінності.

З методологічної точки зору найбільш значущим є принцип «творчої самодіяльності», розроблений С. Л. Рубінштейном. На його думку, система освіти, в основу якої покладено пасивне сприйняття готових результатів, копіювання даних зразків, повинна бути замінена системою, основа і мета якої — розвиток творчої самодіяльності.

Для розвитку особистості і формування її ціннісних орієнтацій необхідно, щоб професійно-ціннісні відносини педагогів були орієнтовані на індивідуальну цінність учня, на розуміння творчої сутності педагогічної діяльності, усвідомлення самоцінності, гідності, особистої свободи і усвідомлення себе як носія високих цінностей. Вчитель повинен сам бути глибоко впевненим у тих істинах, які він пропагує, та знати, якими ідеалами керуються студенти, на які людські цінності орієнтуються.

За допомогою системи ціннісних орієнтацій педагог обирає варіант дії. Дієва функція ціннісних орієнтацій найбільше виявляється у виборі майбутньої поведінки, у ціннісному ставленні до людини, у вчинках, протидії несправедливості, критичному ставленні до себе. Розвиток ціннісного ставлення до людини передбачає засвоєння моральних та етичних норм, правил культури спілкування.

Моральні цінності спрямовані на утвердження в усіх сферах людського життя (в тому числі й у міжлюдських стосунках) принципів гуманізму, піднесення людської гідності, олюднення міжособистісних взаємин. Вони складають змістовий бік моральної культури учнів і педагогів [1, 991]. У педагогічній діяльності особливо важливими є цінності моральності (добро), пізнання (істина), естетики (прекрасне), політики і права (справедливість). Найважливішою умовою становлення особистості вчителя є його духовний розвиток. Духовність — це система вищих потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій людини.

Світогляд вчителя є наслідком не тільки емоційного відгуку на явища життя і навчально-виховної діяльності, але й їх осмислення, глибокого усвідомлення, результатом якого стає побудова своєї життєвої і професійної позиції. У сферу педагогічних реалій входить і сама особистість вчителя як суб'єкта навчально-виховного процесу. Отже, ціннісна свідомість вчителя включає і самосвідомість, без якої неможливе його професійно-особистісне самоудосконалення, творче зростання.

Звідси два джерела професійного становлення майбутнього педагога — суб'єктивне і об'єктивне. Суб'єктивне визначається особливостями індивідуального становлення педагога, а саме: відкритістю до сприйняття нового, незалежністю від стереотипів і шаблонів. Створюючи у свідомості ідеальну модель діяльності, він визначає її загальну спрямованість, свої цілі, мобілізує свій психічний стан, знання, вміння і навички на відтворення цієї моделі. Свідомість регулює внутрішню спрямованість педагога до активного пошуку нових зразків професійної діяльності, вибору серед них найбільш доцільних. А чи буде ця спрямованість реалізована, залежить від зовнішніх, соціальних обставин, які обмежують чи розширюють той простір, в якому педагог як суб'єкт діяльності може реалізувати свої устремління і цілепокладання.

Дуже важливо, щоб майбутній вчитель глибоко усвідомив свій професійний ідеал як своєрідну модель, на яку орієнтуватиметься в процесі навчання та самоосвіти, виховання та самовиховання. Це можна зробити шляхом залучення студентів до вивчення проблем шкільного навчання і виховання як в теоретичному, так і в практичному аспектах.

До зовнішніх обставин можна віднести рівень інноваційного середовища, створення нових типів навчальних закладів, формування структурних підрозділів нового типу, освітніх центрів, робота яких має будуватися насамперед з урахуванням інтересів, потреб і ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів.

В умовах неперервності педагогічної освіти в університеті кожний окремий етап або ступінь підготовки є завершеним, оскільки саме він, з одного боку, дає людині нову набуту якість, яка виражається у відносній цілісності і доцільності для практичної діяльності одержаної системи знань і умінь, а з іншого — є можливістю і гарантією набуття більш високого професійно-освітнього рівня відповідно до нахилів, здібностей і суспільних потреб майбутнього педагога. З огляду на це проблему формування ціннісних орієнтацій майбутнього педагога доцільно розглядати в координатах, пов'язаних як із зовнішніми факторами (професія, педагогічна діяльність, навчальний процес університетської освіти), так і з внутрішніми. Велике значення при цьому має само-

оцінка майбутнього педагога, яка відноситься до найважливіших компонентів особистості і її інтелектуальної ідентичності, яка «прямо чи опосередковано визначає процеси спілкування і діяльності» [1, 498].

Актуалізація власної сформованості психолого-педагогічної культури майбутнього педагога, його ціннісних орієнтацій в процесі творчого професійно-педагогічного становлення може відбуватися в трьох взаємопов'язаних площинах і розглядається як: розуміння необхідності набуття професійно-педагогічних знань і способів діяльності, суб'єктивні передумови творчої педагогічної діяльності, суб'єктивні потреби визначення професійно-педагогічних цінностей (мета, мотивація, цінності професійної самоактуалізації — інформаційно-когнітивна площина); як усвідомлення себе, позитивних і негативних аспектів власної діяльності, оцінка і самооцінка власного почуття, регулювання самореалізації, своїх відносин і прийняття рішень — індивідуально-смыслова площина; як здатність до конструктивного, нестандартного мислення і поведінки, а також усвідомлення і розвиток свого досвіду, результат креативної діяльності — креативно-діяльнісна площина. У кожній площині вирішуються певні задачі, які можна віднести до одноіменних блоків: інформаційно-когнітивний, особистісно-смысловий, креативно-діяльнісний блоки творчого педагогічного потенціалу [6, 66–67].

Професійно-педагогічна підготовка — це соціально обумовлена цілісність учасників університетської освіти, які взаємодіють на основі співробітництва між собою, з оточуючим і його матеріальними й духовними цінностями, спрямованими на формування творчого потенціалу особистості. Вона характеризується формуванням і проявами у майбутнього спеціаліста внутрішньої рефлексії та виводить студента за його межі. Відтак гуманізація процесу університетської освіти передбачає її кінцевою метою не знання, а цілісний розвиток майбутнього спеціаліста, вимагає, щоб процес навчання у педагогічному університеті активізував механізм особистісно-професійного розвитку кожного студента і викладача. Призначення особистісно орієнтованого навчання полягає у підтриманні й розвитку природних рис студента, його здоров'я і індивідуальних здібностей, допомозі у встановленні його суб'єктності, соціальності, культурної ідентифікації, творчій самореалізації особистості. Особистісно орієнтоване навчання актуалізує залучення студентів до світу ідей, ідеалів і цінностей.

Вирішення даної проблеми полягає у максимальній спрямованості процесу навчання на розв'язання конкретних практичних професійних завдань, які забезпечують інтеграцію цінностей-цілей (педагогічних ідей) і цінностей-засобів (способів їх реалізації). Це можливо за таких умов: створення особистісно стверджуючих ситуацій, перенесення спілкування у діалогову площину, формування позитивних Я- образів, створення ситуації успіху, зміни позиції викладача відносно студента у напрямку гуманізації і демократизації.

У свою чергу, процес формування ціннісних орієнтацій вимагає від педагога університету таких дій: показ через власну діяльність і поведінку переваг тих цінностей, до яких він долучає своїх студентів; створення емоційно-інтелектуального поля напруги, в якому відбувається усвідомлення ними буття, ества культури, отримання особистісних значень і цінностей; критичної оцінки і переоцінки власних цінностей, як способу спонукання студентів до аналогічних дій; пошук у студентах «точки опори» — особистісних смислів і пріоритетів, які чинимі розвиваються; прийняття інших точок зору і світогляду; самоутвердження особистості педагога через особисте долучення до цінностей і досвіду студентів.

Аналіз узагальненого досвіду Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка з проблеми підвищення рівня сформованості психолого-педагогічної культури майбутніх педагогів, ціннісних орієнтацій показав, що якісна результативність професійної підготовки конкурентоздатних спеціалістів значно підвищується за умови створення культурно-освітнього середовища, яке забезпечувало б професійно-творчий розвиток майбутніх педагогів на основі особистісно орієнтованого навчання, оновлення програм дисциплін педагогічного циклу (надання їм розвивального культурологічного характеру, спрямованості на максимальне задоволення інтелектуальних, духовних і професійних запитів як студента, так і викладача; орієнтацію на розвиток їх педагогічних здібностей і педагогічного мислення); проведення тренінгових занять із залученням майбутніх педагогів у поле конкретних професійних, соціальних, психологічних і педагогічних ситуацій, використання технологій проектного навчання та інших сучасних технологій.

Оскільки «рівень професіоналізму педагога залежить від його компетентності (педагогічної, соціально-психологічної та ін.), а також від рівня розвитку професійно-педагогічного мислення» [4, 340], за основну дидактичну одиницю навчального процесу ми взяли проблему із реального життя, яка має особистісне значення для студентів. Вони її вирішували самостійно або спільними зусиллями у малих групах, застосовуючи досвід, знання із різних галузей науки, консультативну наукову допомогу викладачів, літературні джерела з означеної проблематики. Вся проблема і шляхи її вирішення набувають ознак проектно-діяльності психолого-педагогічного напрямку.

Основна теза сучасного розуміння проектно-методики така: «Все, що я розумію, що знаю, для чого мені це потрібно і де я можу це застосувати» [3]. У проекті разом з науковою (пізнавальною) стороною вирішення завжди присутня емоційно-ціннісна (особистісна) і творча сторона. Саме емоційно-ціннісний і творчий компоненти змісту проекту визначають, наскільки значимий він для студентів і наскільки самостійно виконаний.

Ця технологія ґрунтується на принципах індивідуалізації, гуманізації, комунікативності, а також діяльнісного і ціннісного підходів, орієнтованих не тільки на формування знань, умінь в учнів, але й на самореалізацію їхньої особистості. У змодельованому проекті студенти пишуть про своє життя, свої мрії і фантазії, свої власні спостереження і дослідження з проблеми, яка їх цікавить [10]. Найбільш суттєвими особливостями проектного навчання є діалогічність, проблемність, інтеграція, контактність. Проблемність виникає при вирішенні проблемної ситуації, яка зумовлює початок активної розумової діяльності, самостійності студентів, внаслідок чого

вони виявляють протиріччя між відомим їм змістом і неможливістю пояснити нові факти і явища. Вирішення проблеми нерідко приводить до оригінальних і нестандартних способів діяльності і результатів.

Враховуючи те, що педагогічні ідеї стають для вчителя своїми тільки тоді, коли він у практичній діяльності знаходить і осмислює їх значущість і цінність, застосовувались різні типи проєктів: моделювання, тобто побудова і проєктування різних компонентів педагогічного процесу в школі (ігрове моделювання конкретних педагогічних ситуацій); організація творчих лабораторій зі створення педагогічних концепцій на основі філософських; розробка творчими групами педагогічних систем на основі вивчення різних авторських шкіл; організація етичної ділової гри зі створення професійного кодексу вчителя; проєктування і програвання бесід з учнем тощо, у процесі яких народжуються власні ідеї і погляди, виникає ціннісне відношення до життєвих педагогічних явищ. Створення реальних педагогічних ситуацій (аналогів практичної педагогічної діяльності) — це ефективний шлях розвитку особистості вчителя.

Висновки. Таким чином, проблема формування ціннісних орієнтацій у майбутнього педагога тісно пов'язана з проблемою пошуку суттєвих змін змісту і способів організації педагогічного процесу у ВНЗ. Специфічною особливістю формування ціннісних орієнтацій у студентів педагогічних навчальних закладів є те, що воно ставить дві головні цілі: по-перше, якнайкраще виховати майбутніх вчителів, адже педагог сам повинен бути добре вихованим, по-друге, підготувати їх до виховної роботи з дітьми та дорослими. Встановлено, що цілеспрямований навчально-виховний процес забезпечує формування ціннісних орієнтацій майбутнього педагога, його професійно-творчий розвиток на основі ціннісного ставлення до значущих моментів професійної діяльності: до педагогічної праці (визначення мети і особистісного значення даної діяльності); до особистості учня (проєктування розвитку); до особистості вчителя і до самого себе як педагога (професійний ідеал і Я-концепція вчителя).

При цьому ефективним є впровадження у навчальний процес особистісно орієнтованого навчання і колективного способу роботи в малих групах, проведення тренінгових занять зі студентами на базі створення конкретних професійних, соціальних, психологічних і педагогічних ситуацій, застосування технологій проєктного навчання. Ефективності формування ціннісних орієнтацій майбутнього педагога сприяє оновлення програм дисциплін педагогічного циклу, надання їм культурологічного розвиваючого характеру і спрямованості на максимальне задоволення інтелектуальних, духовних і професійних потреб як студента, так і викладача, орієнтованих на розвиток їх педагогічних здібностей і педагогічного мислення.

ДЖЕРЕЛА

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
2. Касьян В. І. Філософія: Відповіді на питання екзаменаційних білетів : навч. посіб. / В. І. Касьян. — 5-те вид., випр. і доп. — К. : Знання, 2008. — 347 с.
3. Матяш Н. В. Проектный метод обучения в системе технологического образования / Н. В. Матяш // Педагогика. — 2000. — № 4. — С. 39.
4. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. — СПб. : Прайм ЕВРОЗНАК, 2008. — 574 с.
5. Солдатенко М. М. Теоретико-методологічні основи розвитку самостійної пізнавальної діяльності майбутнього вчителя : автореф. дис. ...д-ра пед. наук : 13.00.04. / М. М. Солдатенко ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. — К., 2006. — 426 с.
6. Цукерман Г. А. Психология саморазвития / Г. А. Цукерман, Б. М. Мастеров. — М. : Интерпракс, 1995. — 288 с.
7. Чобітько М. Г. Теоретико-методологічні засади особистісно орієнтованої професійної підготовки майбутніх учителів : автореф. дис. ...д-ра пед. наук : 13.00.04. / М. Г. Чобітько ; Інститут педагогічної освіти дорослих АПН України. — К., 2007. — 517 с.
8. Філософський словник соціальних термінів / [ред.-упор. В. П. Андрущенко та ін.] — 3-тє вид., оновл. — К.—Х. : 2005. — 672 с.
9. Философский энциклопедический словарь. — М. : ИНФРА, 2000. — 576 с.
10. Phillips Diane. Projects with Young Learners / Diane Phillips, Sarah Burwood, Helen Dunford. — Oxford University Press, 1999. — 180 p.

В статье раскрыты некоторые аспекты формирования ценностных ориентаций будущего педагога в условиях непрерывности педагогического образования в университете, проанализированы подходы к решению этой проблемы, освещены основные понятия.

Ключевые слова: ценность, ценностные ориентации будущих педагогов, духовные ценности, непрерывность педагогического образования, университет.

The article revealed some aspects of the formation of value orientations of the teacher in terms of continuing education at the university. Approaches to the implementation of this problem, highlights the key concepts.

Key words: value, value orientation of future teachers, spiritual values, the continuity of teacher education, university.